

המעורבות הצבאית הרוסית במזרח התיכון מאז 1990*

רוסיה שואפת לחזור ולתפוס את המעמד שהיה לברית המועצות כספקית נשק מובילה למזרח התיכון. בינתיים לא עולה הדבר בידה בגלל שורה ארוכה של סיבות – החל משקיעת מעמדה כמעצמה עולמית ודרישתה לתשלום מידי עבד משלוחי הנשק הנוכחיים ועבור חובות מן העבר וכלה בתחרות החריפה מצד מדינות שהיו בעבר חלק מברית המועצות, כגון בלרוסיה ואוקראינה

אוקסנה אנטוננקו

55" וציוד מתוחכם נוסף, נחלו שתי מדינות אלה תבוסה קשה ב-1967.

בשנים שלאחר מכן סיפקה ברית המועצות לסוריה נשק בשווי של 20 מיליארד דולר, אך גם הוא לא הביא לה את העליונות המיוחלת על פני ישראל – דבר שנחשף במלחמת יום הכיפורים ב-1973 ועוד יותר מכך במלחמת לבנון ב-1982. השיפורים בביצועים וביכולת של הכוחות הסוריים מיוחסים ברובם לשיפור ביכולתם להשתמש באמל"ח הישן יותר מאשר לשימוש בנשק סובייטי מתקדם. למעשה, שום סיוע צבאי סובייטי לא יכול היה לקזז את העובדה שהכוחות הישראליים היו מאומנים ומצוידים טוב יותר מהכוחות הסוריים, ולכן גם מוכנים יותר ויעילים יותר מהם.

סיבה נוספת להשפעה המועטה של הסיוע הצבאי הסובייטי היא ההגבלה שהטילה מוסקבה על הפצת נשק מתקדם מסוגים שונים (כולל נשק להשמדה המונית) מחשש להסלמה ולהידרדרות ביחסים ארצות-הברית. כך, למשל, נמנעו הסובייטים מלספק למדינות ערב טילי קרקע-קרקע ארוכי טווח. ברית המועצות סיפקה בעיקר שפע של נשק זול ורצתה לקבל בתמורה השפעה פוליטית.

אבל התמורה הזאת לא תמיד ניתנה לה, ולעיתים ניתנה באופן מוגבל בלבד. למשל לקראת מלחמת יום הכיפורים – ב-1972 – ניתקה מצרים במידה רבה את קשריה הצבאיים עם ברית המועצות.

לאחר נפילת ברית המועצות וסיום המלחמה הקרה לא נפסק שיתוף הפעולה הצבאי בין רוסיה למדינות אחרות –

החל משנות ה-50 ועד להתפרקותה כעבור ארבע העשורים מילאה ברית המועצות תפקיד מרכזי בפיתוח היכולת הצבאית של מדינות ערב. בכל תקופת המלחמה הקרה סיפקה ברית המועצות למדינות חסותה במזרח התיכון אמצעי לחימה מתקדמים וכן אימנה והכשירה את קציניהן. היא אף שלחה אליהן יועצי ביטחון, שישבו דרך קבע באותן מדינות חסות, ובהן מצרים (עד ל-1972), סוריה, לוב, תימן, אלג'יריה ועיראק.

הסיוע הזה היה חלק מהתחרות הבין-גושית בין ארצות-הברית לברית המועצות על השפעה במזרח התיכון, ומהסיבה הזאת היה זה סיוע שניתן ללא תשלום או במסגרת הלוואות ארוכות טווח, שבפועל לא נועדו להיפרע אי פעם. הסיוע הסובייטי היה בעל חשיבות רבה למדינות ערביות רבות הן במישור הגיאוגרפי והן במישור הצבאי. אף-על-פי-כן לא נתן הסיוע הסובייטי למדינות הערביות שקיבלו אותו שום יתרון מכריע.

היו מספר סיבות לאפקטיביות הנמוכה של הסיוע. הסיבה העיקרית היא שהסובייטים הגישו סיוע לא מלא ולא מקיף, שמנע הטמעה ושימוש יעיל בנשק הסובייטי המתקדם בצבאות ערב. אף שברית המועצות סיפקה לסוריה ולמצרים את מטוסי הקרב המתקדמים ביותר שלה מדגם "מיג-21" ו"סוחוי-7" וכן טנקים מדגם "טי-

חוקרת בכירה
במכון IISS בלונדון

* המאמר בנוי על הרצאת הכותבת בכנס שנערך בנובמבר 2000 במרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים באוניברסיטת בר-אילן. נושא הכנס היה: Armed Forces in the Middle East: Politics and Strategy

"טי-55" ציפי הוצאה לנהר - במהלך תרגול טל סחכות
ברית הטה - מדרום - כהמיה (1966)

אף שברית המועצות סיפקה לסוריה ולמצרים את מטוסי הקרב המתקדמים ביותר שלה וכן טנקים מדגם "טי-55" וציוד מתוחכם נוסף, נחלו שתי המדינות האלה תבוסה קשה ב־1967

אלף יועצים צבאיים למזרח התיכון ואימנה כ־55 אלף קצינים מהמזרח התיכון באק־דמיות ובבתי־הספר הצבאיים שלה. לפי מקורות רוסיים רשמיים, רק כ־360 יועצים צבאיים מטעם רוסיה נמצאים כעת במזרח התיכון, ורק כ־270 קצינים מהאיזור נמצאים במכללות הרוסיות.¹

אסטרטגיות לשיתוף פעולה צבאי

האסטרטגיות הרוסיות לשיתוף פעולה צבאי עם מדינות במזרח התיכון כוללות את העקרונות הבאים:²

■ מכירת פלטפורמות ורכיבי נשק חדש נוסף על נשק משומש.

■ שיתוף פעולה טכנולוגי בכל תחומי האמל"ח: שדרוג, תיקון ואחזקה של נשק סובייטי, פיתוח תחמושת ואמצעי לחימה חדשים וייצורם.

■ הפעלת מומחים ויועצים רוסיים במדינות החסות לשעבר, הכשרת קצינים מצבאות המזרח התיכון במתקנים רוסיים והכשרת צוותים לתפעול אמצעי לחימה רוסיים מתקדמים.

■ ניהול פרויקטים משותפים לפיתוח אמצעי לחימה ומכירתם למדינות אחרות.

■ שיתוף פעולה פוליטי וצבאי הדוק, קידום ופרסום של אמצעי לחימה רוסיים על־ידי הצגתם בתצוגות נשק שונות במזרח התיכון.

גם ברית המועצות נקטה את האסטרטגיות האלה - למעט הניהול המשותף של פרויקטים.

כפי שכבר צוין, הצטמצם מאוד בעשור האחרון היקפו של שיתוף הפעולה הצבאי הרוסי עם מדינות המזרח התיכון. גרמו לכך לא רק מגבלות תקציביות והתחרות העזה מצד מדינות הגוש הסובייטי לשעבר וסוחרי נשק פרטיים, אלא בראש ובראשונה היחלשותה הכללית של רוסיה בעולם בכלל ובמזרח התיכון בפרט. הנסיגה הפתאומית והמוצהרת של רוסיה מהאיזור הותירה את מדינות החסות לשעבר של ברית המועצות בתחושות של מצוקה אסטרטגית גדולה, של פגיעות ושל אי־ודאות גדולה. בשעה שהשלטון במוסקבה שקד על קידום היחסים הדיפלומטיים עם אירופה ועם ארצות הברית, חיפשו מדינות ערב קשרים אסטרטגיים וצבאיים חדשים.

כשהחליטה ממשלת רוסיה תחת הכוונתו של שר החוץ יבגני פרימקוב לחדש את השפעתה במזרח התיכון, התברר לה עד מהרה שרוסיה כבר אינה נתפסת כמעצמה אזורית

ובכללן מדינות ערב - אך הוא שינה את אופיו:

■ לרוסיה אין רצון או יכולת להציע תרומות נשק בסכומי עתק בתמורה לחזון השוויון של השפעה פוליטית על בעלות הברית הישנות של ברית המועצות. (עד לאחרונה גם לא היה ברור אם השגת המעמד הפוליטי הקודם שלה במזרח התיכון

נמצאת באמת בעדיפות העליונה של מדיניות החוץ והביטחון הרוסית, שכן רק לעיתים נדירות גובו הצהרות פוליטיות רוסיות במעשים).

■ רוסיה לא המשיכה להפגין איפוק ואחריות במכירות הנשק שלה באיזור, כל עוד הניבו אלה רווחים נאים לתעשיות הביטחוניות שלה, שבעשור האחרון הפכו לתלויות לחלוטין ביצוא תוצריהן. כל עסקות הנשק נתפסו כפרויקטים כלכליים גרידא.

דוגמא ברורה להתנהלות הזאת היא שיתוף הפעולה הרוסי עם איראן, שנמשך למרות לחץ וסנקציות של ארצות הברית. חוסר עכבות דומה עולה בביורו מההצעות הרוסיות לסוריה וללוב ואף מההצהרות על כוונותיה לשחזר את שיתוף הפעולה הצבאי עם עיראק, אחרי שיוסרו הסנקציות הבינלאומיות שהוטלו עליה לאחר פלישתה לכוויית ב־1990. כתוצאה משני השינויים האלה במדיניות הרוסית בתחום של מכירות הנשק קטן היקף המעורבות הצבאית הרוסית במזרח התיכון, אך גדל פוטנציאל ההשפעה שלה על הביטחון באיזור.

ראוי לציין שלרוסיה יש כיום מתחרות רבות בתחום של מכירת נשק סובייטי משומש ומחודש, ובהן אוקראינה, בלרוסיה, מדינות מזרח אירופה, סין וצפון־קוריאה. מדינות אלה מוכרות את אמצעי הלחימה האלה במחירים זולים עוד יותר מאשר רוסיה, וכתוצאה מכך נאלצים הרוסים להציע אמצעי לחימה יותר ויותר מתקדמים, שאינם עומדים לרשות המדינות המתחרות בהם.

המאפייין המשמעותי ביותר של הסיוע הצבאי הרוסי למדינות זרות בעידן שלאחר המלחמה הקרה הוא היותו מנוהל במידה הולכת וגדלה על־ידי גורמים פרטיים, שאינם פועלים בחפיפה עם הממשל ולעיתים אף בניגוד לעמדתו המוצהרת. במסגרת הפרטת התחום הביטחוני ברוסיה ישנה גם התופעה של מומחי טילים איראנים שלומדים במכוני מחקר רוסיים. לחלופין יכולים מדענים רוסיים לעבוד בפיתוח צבאי באיראן ובעיראק תמורת משכורות שמנות.

מאז שנות ה־50 ועד היום שלחה ברית המועצות כ־80

כפי שהייתה בעבר. נוסף על כך הבינו מדינות רבות שרוסיה מנסה נואשות לסגל לעצמה גינונים של מעצמת על, אף שאין ביכולתה להרשות אותם לעצמה.

לפיכך, ניסיונותיה של רוסיה להחזיר לעצמה את ההשפעה שהייתה לברית-המועצות במזרח התיכון נתקלו בספקנות בכל מדינות האיזור. מדינות רבות – כמו סוריה, תימן ולוב (לאחר שהוסרו ממנה הסנקציות) – רואות כעת את עסקות הנשק בעיקר כמנוף להפעלת לחצים על מדינות ארצות-הברית ואירופה. אותן מדינות מודעות לכך שרק ארצות-הברית מסוגלת כיום לספק נשק והכשרה בחינם לבעלות בריתה באיזור (ישראל, מצרים וירדן), ואילו רוסיה נאלצת לגבות מחיר מלא עבור כל מוצר שהיא מוכרת.

לכן שתי המדינות היחידות שאיתן הצליחה רוסיה ליצור שיתוף פעולה צבאי הן עיראק ואיראן. עיראק נזקקה לעזרתה של רוסיה בהסרת הסנקציות שהוטלו עליה ואף מקווה להיעזר בה כדי לבנות מחדש את כוחה הצבאי. איראן זקוקה לרוסיה כדי לרכוש אמצעי לחימה שמדינות מערביות אינן מוכנות למכור לה. אולם תמיכתה של רוסיה באיראן ובעיראק לא שיפרה את מעמדה באיזור, מכיוון שהגבירה את החשש במזרח התיכון מפני התחזקותן של שתי מדינות

אלה, שנתפסות כמסכנות את היציבות האזורית. גורם נוסף שתרם לערעור מעמדה של רוסיה כשותף צבאי אמין הוא בעיות הפנים שלה. שנות ה-90 התאפיינו ביריבויות קשות בין משרד החוץ הרוסי לבין משרד ההגנה וגופים שונים העוסקים במדינה במסחר בנשק (גופים שפורקו ואורגנו מחדש תשע פעמים בין 1995 ל-2000), וכתוצאה מכך התערער מאוד היחס לאמצעי הלחימה הרוסיים וליעילותם. כל אחד מהגורמים ברוסיה דוגל בגישה שונה כלפי האיזור, כך שגם העובדה שבכירים רבים ממוסקבה הגיעו לביקורים באיזור לא הביאה לרכישה מואצת של אמצעי לחימה רוסיים ולסגירת עסקות חדשות. יתר על כן, גופים יריבים ברוסיה הדליפו לעיתונות מידע על עסקות נשק שנקדמו כדי לפגוע במתחרים והביאו לפגיעה בעסקות ואף לביטול אחדות מהן.

הגורם האחרון – וקרוב לוודאי הקריטי ביותר – הוא הירידה ברמתם של הנשק הרוסי ושל השירותים הנלווים שהעניקו הרוסים לרוכשי הנשק. מובן שהירידה הזאת לא נעלמה מעיניהם של הלקוחות הפוטנציאליים של רוסיה במזרח התיכון. אחת הסיבות להידרדרות הזאת היא הפרישה של מומחי נשק רבים מהצבא הרוסי למגזר האזרחי.

משלוחי הנשק של רוסיה למזרח התיכון בשנים 1993-2000

עומן	ירדן	תימן	סוריה	כוויית	מצרים	איחוד האמירויות	איראן	
6 טנקי מערכה				30 טילי "אס-אי-18"		80 "בי-אם-פי-3"	צוללת מדגם "קיי" 10 "סוחוי-24" 8 "מיג-29"	1992
				9 מטולי רקטות "סמרש" 100 "בי-אם-פי-3"		95 "בי-אם-פי-3"	80 נגמ"שים צוללת מדגם "קיי"	1993
				18 מטולי רקטות "סמרש"	שדרוג טילי "אס-אי-2-3-6"	118 "בי-אם-פי-3"	יותר מ-200 "טי-72" 94 טילי אוויר-אוויר	1994
	126 "בי-אם-פי-3"	4 "סוחוי-22" מאוקראינה				122 "בי-אם-פי-3"		1995
						125 "בי-אם-פי-3"	2 "טי-72" 2 "בי-אם-פי-1"	1996
			200 "טי-55" מאוקראינה		20 מסוקי "מי-17"	69 "בי-אם-פי-3"	צוללת מדגם "קיי" 2 "אנטונוב-74" מאוקראינה	1997
			1,000 טילי נ"ט "אי-טי-13" ו"אי-טי-14"			82 "בי-אם-פי-3" 4 "אליושין-76"	100 "טי-72" 200 "בי-אם-פי-2"	1998
	50 "בי-טי-אר-94" מאוקראינה	31 "טי-72"			שדרוג טילי "אס-אי-3"			-1999 2000

מקורות: IISS Military Balance, UN Conventional Arms Register

נתוני המכירה האלה מצביעים על שלוש מגמות:

- מכירת כמויות קטנות אך איכותיות של אמצעי לחימה.
- פנייה לשווקים חדשים ולא מסורתיים.

3. חוסר יכולתה של רוסיה להתחרות עם מדינות מזרח אירופה ועם מדינות מערביות במערכות נשק רבות.

למגמות האלה יש חשיבות מכרעת ביחסים הצבאיים של רוסיה עם כל אחת ממדינות המזרח התיכון.

אסטרטגיים משותפים – בעיקר הגבלת השפעתן של ארצות-הברית ושל טורקיה באיזור הים הכספי.⁸ רוסיה ואיראן משתפות פעולה גם בתחומים אזרחיים רבים, כגון אנרגיה גרעינית, חיפוש נפט וגז טבעי ומסחר אזרחי בהיקף של יותר מ-500 מיליון דולר בשנה. שיתוף הפעולה הזה תורם גם להידוק הקשרים הצבאיים.

שיתוף הפעולה בתחום האנרגיה הגרעינית (האזרחית) הפך למקור קבוע של מתח ושל דאגה בישראל ובארצות-הברית והעכיר את יחסיהן עם רוסיה. הממשל האמריקני הפעיל לחץ משמעותי על רוסיה להפחית ואף לבטל חלק מן הפרויקטים האלה. ואכן ב-1995 הגיעו רוסיה וארצות-הברית להבנות במסגרת פסגת צ'רנומירדין גור, ולפיהן לא תשתתף רוסיה בעסקות צבאיות נוספות עם איראן (אך תשלם את ההתחייבויות שכבר נחתמו) בתמורה להסרת ההגבלות על יצוא טכנולוגיה אמריקנית לרוסיה. ההסכם הזה היה שנוי במחלוקת בשתי המעצמות: בממשל הרוסי התלוננו שרק הרוסים התחייבו להגביל את עצמם בתחום האנרגיה הגרעינית וטכנולוגיית טילים, ואילו רפובליקנים בקונגרס האמריקני הטילו ספק בשיקולו של ממשל קלינטון באפשרו לרוסים להשלים את מכירת האמל"ח לאיראן (ובכלל זה טנקים, נגמ"שים וצוללות תקיפה מדגם "קיי"). הממשל בווינגטון הגיב באומרו שהשלמת העסקות לא תעניק לאיראן יכולות צבאיות חדשות ולא תפר את מאזן הכוחות במפרץ הפרסי.⁹ אף-על-פי-כן הביעו מספר מדינות – ובהן ישראל – דאגה מאיכותם ומכמותם של אמצעי הלחימה שהעבירה רוסיה לאיראן.

ממשלתו של פוטין בחרה להפר את הבנות צ'רנומירדין גור ולא הפסיקה את משלוחי הנשק לאיראן. בתחילת נובמבר 2000 נסוגה רוסיה מהבטחתה (שלגבי ערכה המשפטי הדעות היו חלוקות) והמשיכה לספק לאיראן נשק קונוונציונלי.¹⁰ מה קרוב לוודאי בשל הרווחים הכלכליים הגלומים בכך. מה שהסתמן הוא שרוסיה לא תספק פלטפורמות חדשות, אבל תמשיך לספק חלפים וחלקים לציוד שנרכש בעבר ותמשיך להתחרות בשוק השדרוג של מערכות נשק סובייטיות. ניכר שרוסיה חוששת להפסיד את השוק האיראני למדינות אחרות, ובהן סין, צפון-קוריאה וצרפת.

מומחים רוסים המליצו ליצואניות הנשק הרוסיות להדק את שיתוף הפעולה הצבאי עם איראן על מנת שרוסיה תהפוך לספקית הנשק העיקרית של תוכנית 25 השנים למודרניזציה של צבא איראן.¹¹ איראן הביעה התעניינות ברכישת מטוסי "סוחוי-25", מסוקי "מי-17 בי", טנקי "טי-72" משומשים, המערכת המתקדמת נגד מטוסים "אס-אי-10" וכן טילים נ"מ מסוג "אס-אי-14". כמו כן הביעה איראן עניין ברכישת רשיון לייצור עצמאי של המטוס האזרחי "טור-334". מומחים איראנים הציעו לייצא חלק מאמצעי הלחימה האלה לסוריה ומשם לאיראן, וכך לאפשר לרוסיה לעמוד בהתחייבותה שלא לחתום על עסקות נשק נוספות עם איראן. ברוסיה מעריכים שהיקפו של החוזה עם איראן יגיע ל-7 ל-8 מיליארד דולר. ארצות-הברית, ישראל ומדינות נוספות העלו את החשש

מיומנותם של המומחים שנשארו בצבא הולכת ונפגמת בגלל מחסור בתקציבים לאימונים ולתרגילים צבאיים. המחסור בתקציבים גורם למחסור חמור בחלפים, שממנו סובל לא רק הצבא הרוסי, אלא גם רוכשי הנשק הרוסי בחו"ל.

אף שרוסיה מוכרת היום אמצעי לחימה ושירותים נלווים ברמה נמוכה יותר מאשר בעבר ובוודאי שברמה נמוכה יותר מאשר ארצות-הברית, הרי היא דורשת מחירים ברמה אמריקנית. לרוע מזלה של רוסיה מתחרות בה כיום מדינות כאוקראינה וכבלרוסיה, המציעות אמצעי לחימה רוסיים ושירותים נלווים במחירים הרבה יותר אטרקטיביים.

מעמדה של רוסיה במדינות חסותה לשעבר של ברית-המועצות במזרח התיכון נפגע גם מצמיחתו של דור חדש בצבאות ערב – דור שלא התחנך במוסדות סובייטיים, שאינו מדבר רוסית, ואשר המנטליות המערבית הרבה יותר קרובה לליבו.

למרות כל הקשיים שנמנו לעיל הצליחה רוסיה להגדיל את ההיקף של מכירות הנשק שלה למדינות המזרח התיכון. הטבלה שלהלן מציגה את מכירות הנשק של רוסיה למזרח התיכון מאז 1992.

איראן

במהלך העשור האחרון הפכה איראן ללקוח המזרח תיכוני החשוב ביותר של תעשיית הנשק הרוסית וללקוח השלישי בחשיבותו בעולם אחרי סין והודו. ב-1989 חתמה איראן על הסכם לשיתוף פעולה צבאי-טכנולוגי עם ברית-המועצות – הסכם שנשאר בתוקף גם לאחר התפרקותה של ברית-המועצות וכינונה של רוסיה – ומאז סיפקה רוסיה לאיראן ציוד ושירותים בשווי כולל של יותר מ-4 מיליארד דולר. על-פי מקורות שונים, משלמת איראן עבור שני שלישים מרכישותיה במזומן, ואילו עבור השליש הנותר היא משלמת בסחורות – מה שהופך אותה לאחד הלקוחות הרווחיים ביותר של רוסיה.⁷

מבין כל הקשרים של רוסיה עם מדינות במזרח התיכון – הקשר עם איראן הוא מרחיק הלכת ביותר מבחינת סוגי האמצעים שנמכרים ומבחינת היקפו של שיתוף הפעולה הטכני.

בשנים 1992-2000 מכרה רוסיה לאיראן שלוש צוללת מדגם "קיי", יותר מ-200 טנקי "טי-72", 10 מטוסי "סוחוי-24" ושמונה מטוסי "מיג-29". נוסף על כך רכשה איראן רשיון לייצר טנקים מסוג "טי-72 סי" ונגמ"שים מדגם "בי-אם-פי 2". רוסיה אף שלחה לאיראן מומחים צבאיים, שאימנו את צבאה – כולל את צוותי הצוללות – להפעיל את אמצעי הלחימה המתקדמים האלה ואף סייעו בהקמת קווי ייצור שונים. מספר קצינים איראנים לומדים באקדמיות צבאיות ברוסיה. כמו כן ישנם כ-500 אזרחים רוסים המועסקים – לטענת מקורות שונים – באיראן ומייצעים לה בנושאים של טכנולוגיה צבאית.

שיתוף הפעולה הצבאי בין רוסיה לאיראן מגובה בהסכמים וביחסי קרבה, המבוססים על אינטרסים

שאינן לה תוקף משפטי.

בפברואר 1998 פירסם משרד ההגנה של רוסיה הודעה, ולפיה אין רוסיה מעורבת בהעברה של טכנולוגיית טילים לאיראן או לכל מדינה אחרת במזרח התיכון. יתר על כן, רוסיה אינה הצהירה כי

הפצתה של טכנולוגיית טילים במזרח התיכון מאיימת עליה ישירות. אף-על-פי-כן הטילה ארצות-הברית ב-1998 סנקציות על מספר מוסדות רוסיים, אשר הוכח כי הם הכשירו מדענים איראנים.

רוסיה זעמה על הסנקציות, אך הצהירה בעקבותיהן על שינוי במדיניות מכירות הנשק שלה ובמדיניות הפיקוח שלה על יצוא הנשק מתחומה. יתר על כן, רוסיה גם הפסיקה חלק מתוכניות ההכשרה שהיו שנויות במחלוקת.

ארצות-הברית ממשיכה להביע דאגה בשל דליפת ידע טכנולוגי רוסי לאיראן. במארכ 1999 האשימו שר המסחר והתעשייה דאז, נתן שרנסקי, את רוסיה שאינה מתאמצת למנוע דליפה של טכנולוגיית טילים לאיראן.¹⁴ בעקבות זאת ביטלה ישראל עסקה לרכישת גז טבעי מרוסיה. בממשל הרוסי טוענים בתגובה, שארצות-הברית וישראל לא הציגו שום הוכחה להאשמותיהן שמומחי צבא וגופי ביטחון רוסיים ממשיכים להדליף טכנולוגיה רגישה לאיראן.

ביולי 2000 הגיעה לאיראן משלחת צבאית רוסית בראשות גנרל איוושוב, ראש המדור לקשרי חוץ במשרד ההגנה הרוסי. במהלך הביקור הושגה הסכמה שמנגנוני הביטחון של שתי המדינות יקיימו הידברות והתייעצויות בנושאים פוליטיים וביטחוניים משותפים. על-פי פרסומים שונים, שלושת הנושאים המשותפים (או בעצם שלושת האיומים המשותפים) הם: הגברת המעורבות של נאט"ו ושל ארצות-הברית בדרום הקווקז, מאזן הכוחות הנוכחי במזרח התיכון והתפתחויות בלתי צפויות באפגניסטן.¹⁵ הנשיא פוטין רואה בקשרים עם איראן גורם חשוב באסטרטגיה שלו להגביר את השפעתה של רוסיה במזרח התיכון.

סוריה

בעוד שהקשר בין רוסיה לאיראן נוצר רק ב-1989, הרי שהקשרים הצבאיים בין רוסיה לסוריה החלו כבר בשלהי שנות ה-50. הקשרים היו בכלל התחומים: משלוחי נשק גדולים, הכשרת קצינים סורים ברוסיה ושיגור יועצים צבאיים מרוסיה לסוריה. מ-1980 ועד 1991 סיפקה רוסיה לסוריה אמצעי לחימה בשווי כולל של יותר מ-26 מיליארד

טנקי "טי-72" מהווים פריט חשוב בארסנל הנשק הרוסי המיועד ליצוא

שסיוע רוסי מאפשר לאיראן לפתח טכנולוגיות גרעיניות ובליסטיות.¹² הרוסים מכחישים כל סיוע ממשלתי לאיראן בתחומים האלה, אך ארצות-הברית טוענת כנגדם שמוסדות, חברות ומדענים רוסיים עושים זאת באופן

עצמאי, בלי שהשלטון הרוסי יטיל עליהם סנקציות כלשהן. ב-1999 הצהירה ממשלת ישראל כי ישנה שחיקה הולכת וגוברת במערכת הפיקוח על היצוא מרוסיה. אף שהנשיא פוטין ניסה לתגבר את יכולות הפיקוח הממשלתיות – במיוחד בתחומי צבא וטכנולוגיה רגישים – יידרשו צעדים משמעותיים נוספים על מנת להפיג את חששותיהן של ארצות-הברית ושל ישראל.

המתחים בין ארצות-הברית לרוסיה בנוגע לאיראן גברו מאוד בשל חששם של האמריקנים שהסיוע הרוסי לבנייתה של תחנת כוח גרעינית בבושהאר יקדם את התוכנית של איראן לייצר נשק גרעיני. רוסיה סיפקה לתחנת הכוח האיראנית ארבעה כורים אטומיים וטורבינות. לחץ אמריקני מנע את השתתפות אוקראינה בפרויקט, אך לא את השתתפותה של רוסיה. לטענת הרוסים, הסיבה העיקרית ללחץ האמריקני היא כלכלית ולא ביטחונית. לטענת רוסיה ישמש הכור בבושהאר רק למטרות אזרחיות, וכי איראן תהיה מוכנה לפתוח אותו בפני פקחים של הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית.

עד כה לא נפתרו חילוקי הדעות, ועובדים רוסיים עדיין נמצאים בבושהאר. הועלו גם חשדות שרוסיה עוזרת לפרויקט הנשק הגרעיני של איראן בצורה ישירה, אך אין עדויות חד-משמעיות המצביעות על כך שהמדענים הרוסיים העוסקים בכך אינם עצמאים אלא פועלים מטעם השלטון הרוסי.

החשד שאיראן נעזרת ברוסיה כדי לפתח טכנולוגיית טילים בליסטיים הוא גורם נוסף לחשש בארצות-הברית ובישראל. מקורות מודיעין אמריקניים דיווחו על העברה חשאית מרוסיה לאיראן של טכנולוגיה לייצור טילי קרקע-קרקע מסוג "אס-אס-4" זאת נוסף על הסיוע הגלוי שנותנת רוסיה לאיראן בבניית לוויין תקשורת. הלוויין הזה יצויד בטכנולוגיה שתאפשר לנצלו גם לשימושים צבאיים.¹³ על-פי המידע הקיים קשה לדעת אם רוסיה מפרה את האמנה לבקרת טכנולוגיית טילים (MTCR). האמנה אוסרת על המדינות שהצטרפו אליה למכור מערכות טילים שלמות, אך היא מתירה למכור חלקי טילים. בכל מקרה מדובר באמנה

משלוחי הנשק כללו 65 משגרי טילים אסטרטגיים ותת-אסטרטגיים, 5,000 טנקים, 1,200 מטוסים, 4,200 מרגמות ותותחים ו-70 ספינות קרב.¹⁶ ברית-המועצות גם סייעה לסוריה בהקמתם של יותר מ-100 מתקנים צבאיים. בתקופה הזאת הוכשרו והתאמנו יותר מ-9,600 קצינים סורים בבתי-ספר צבאיים סובייטיים.¹⁷ יותר מ-90% מהציוד הצבאי הסורי הוא סובייטי במקורו, אך חלק גדול ממנו – יותר מ-500 מטוסים ו-400 טנקים – זקוק למודרניזציה.

בין 1990 ל-1991 צנח היקפם של משלוחי הנשק לסוריה מ-1.47 מיליארד דולר ל-1.05 מיליארד דולר.¹⁸ בעקבות דרישת הרוסים לקבל תמורה כספית מלאה. מ-1991 הופסקו לחלוטין משלוחי הנשק, חוץ מאשר ביצועו של חוזה להספקת טנקי "טי-72" בשווי של 270 מיליון דולר בשנים 1992-1993. ב-1977 סיפקה רוסיה לסוריה רק חלפים בשווי זניח של מיליון דולר.

רוסיה מעוניינת לייצא לסוריה נשק באותם היקפים כבעבר,¹⁹ אך הדבר אינו מתממש בשל מצבה הכלכלי הרעוע של סוריה, בגלל מחלוקות על חובות מהעבר ובגלל הצעות רכש אטרקטיביות יותר מצד אוקראינה ובלרוסיה.

ב-1996 ניסחו הרוסים והסורים טיוטת הסכם לשיתוף פעולה צבאי בהיקף נרחב. לפי ההסכם אמורה הייתה רוסיה לספק לסוריה מספר רב של רובים וכמות גדולה של תחמושת לרובים, טילים מונחים נגד טנקים מדגם "קונקורס", תחמושת למטולי "אר-פיג'י-7", מטולי רימונים ומערכות לראיית לילה. נוסף על כך אמורה הייתה רוסיה לשדרג את הטנקים הסוריים מדגמי "טי-55" ו-"טי-72". שוויו של החוזה הוערך בכ-2 מיליארד דולר.

אולם חילוקי דעות בנוגע לחובותיה של סוריה והתעקשות הסורים לקבל הנחה מיוחדת ותנאי תשלום מועדפים לרכישות בעתיד מנעו את החתימה על החוזה. החוב שרוסיה דורשת את פירעונו מסוריה עומד על 11 מיליארד דולר. סוריה אינה מתכחשת לחוב, אך דורשת לדחות את תשלומו לעתיד הרחוק.

לרוסיה היו ציפיות גבוהות שביקורו של הנשיא חאפז אל-אסד במוסקבה בקיץ 1999 יביא להשגתה של פריצת דרך בשיתוף הפעולה הצבאי-טכני בין שתי המדינות. על מנת להגיע לפריצת הדרך המיוחלת הודיעה רוסיה שהיא מפרידה בין עסקות הנשק החדשות לבין החובות הישנים של סוריה. למרות זאת לא הושג במהלך הביקור שום הסכם. אסד התעקש על פריסה רחבה של התשלומים עבור העסקה החדשה, שהיקפה נאמד בכ-2 מיליארד דולר. מוסקבה סירבה להעניק לסורים הלוואות נוספות.

בינתיים הוגשו לסורים הצעות הרבה יותר אטרקטיביות. מפעל לתיקון טנקים בקייב שבאוקראינה חתם על חוזה לשדרוג הטנקים הסוריים מדגם "טי-55". בקייב קיוו – עד כה לשווא – לזכות גם בחוזה לשדרוג 300 טנקים סוריים מדגם "טי-72". ב-1998 חתמו רוסיה וסוריה רק על עסקת נשק גדולה אחת, ולפיה התחייבה רוסיה לספק לסוריה טילים

נ"ט מסוג "מטיס-אם-1,000" (שם הקוד בנאט"ו: "אי-טי-13") ומסוג "קורנט-אי" ("אי-טי-14"). שווי העסקה: 138 מיליון דולר – 73 מיליון דולר ל"מטיס" ו-65 מיליון דולר ל"קורנט". העסקה הזאת גרמה לדאגה רבה בארצות-הברית ובישראל, וב-1999 הטילה ארצות-הברית סנקציות על שלושה מוסדות ויצרניות של נשק ברוסיה (המשרד לתכנון, לבנייה ולמיכון בטולה, התעשייה הטכנית בוולסק, והמוסד המרכזי למיכון), אשר בכוונתם היה לספק לסורים נשק נ"ט מתקדם. יתר על כן, ממשל קלינטון הבהיר לרוסים שהספקתם של אמצעי לחימה מתקדמים לסורים תביא לשינוי במדיניות הסיוע האמריקנית לרוסיה. הממשל הרוסי הגיב בזעם על האיום הזה ולא ביטל את משלוחי הטילים. אלה הגיעו ליעדם, כמתוכנן, במהלך 1999.

ישראל מודאגת במיוחד מהימצאותו של ה"קורנט" בידי הסורים. זהו טיל מונחה מהדור השלישי, שעל-פי פרסום בשבועון "ג'יינס" תוכנן בעיקר ליצוא. הוא בעל טווח של 5,000 מטר, והיותו מונחה לייזר מאפשר גם לצוותים פחות מיומנים להפעילו בהצלחה. איום ה"קורנט" חמור במיוחד בשדה הקרב הסטטי, כפי שעשוי להתפתח בדרום לבנון ובשטח המפורז ברמת-הגולן, שם הוא עלול להסב פגיעות קטלניות לעמדות ממוגנות ולכלי-רכב במיגון בינוני ומטה.²⁰ במכירתם של אמצעי הלחימה לסוריה מפרה רוסיה את הצהרתה שלפיה "רוסיה תמכור רק נשק הגנתי וחלקי חילוף לאמצעי לחימה שקנו הסורים בעסקות קודמות. רוסיה אינה מוכרת נשק התקפי לשום מדינה".²¹ יתר על כן, באוקטובר 1999 הצהיר השגריר הרוסי בדמשק ש"רוסיה תמכור לסוריה כל מערכת נשק מתקדמת שתתבקש, מכיוון שסוריה אינה מאיימת על שום מדינה אחרת, ואין עליה סנקציות בינלאומיות".²² ההצהרה הזאת מוכיחה בבירור את נחישותה של רוסיה להשתלט על שוק הנשק הסורי על אף התנגדותן של ארצות-הברית ושל ישראל.

הסורים אומנם שילמו תמורת משלוחי הנשק החדשים, אך באופן חלקי ביותר. היו דיווחים שסעודיה ואיראן התחייבו לסייע לסוריה לשדרג את כלי הנשק של צבאה, אך בפועל אין שום סימן לקיומו של סיוע כזה. מוסר התשלומים הירוד של הסורים לא מנע מהרוסים להציע להם הצעות רכש חדשות. בעת ביקורו בדמשק של שר ההגנה הרוסי, מרשל איגור סרגייב, הוא הציע לסורים מטוסי "סוחוי-27", טנקי "טי-80", מערכות נ"מ "אס-300" (המקבילה הרוסית של טיל ה"פטרוט" האמריקני), מטוסי "מיג-21" ו"מיג-23" משודרגים וטנקי "טי-72" משודרגים.²³ מקורות אחרים מסרו כי ההצעה דיברה על מכירת 20 מטוסי "סוחוי-27" או "מיג-29", משלוח גדול של טנקי "טי-90" ושדרוג של יותר מ-100 מטוסי "מיג-23" ו"מיג-21".²⁴ ישנם דיווחים שלפיהם התנהל משא-ומתן על רכישת מערכת טילי קרקע-אוויר מסוג "אס-אי-10", וכי בשיחות נידונה גם האפשרות למכור לסוריה מערכות נ"מ מסוג "אס-אי-12" ו"אס-אי-11".

על-פי דיווחים שונים מעוניינת סוריה להרחיב את שיתוף הפעולה בין הצבאות במסגרות המאופיינות בעלות נמוכה.

לוביים שלא שולמו ובגלל דרישתה של לוב לפיצויים על עסקות שנחתמו ושלא יצאו אל הפועל בגלל הטלת הסנקציות.

אף שלוב העסיקה מומחים רוסים כדי שיגישו הצעות לשדרוג מערכות הנשק הסובייטיות שברשותה (בעיקר מטוסי "סוחוי-17" ו"סוחוי-24"), היא נמנעה מלתת לרוסיה לבצע את העבודות בפועל. ייתכן שההסבר לכך נעוץ בתחרות האגרסיבית מצד אוקראינה, בלרוסיה ומדינות מזרח-אירופיות אחרות. אוקראינה מציעה תוכנית שדרוג זולות יותר (משכורת חודשית למומחה צבאי מאוקראינה היא 300-400 דולר בממוצע, בעוד שיועץ רוסי מקבל תמורת אותה העבודה 1,000 דולר בחודש). יתר על כן, שוק החלפים לאמצעי הלחימה הסובייטיים הוא גדול מאוד, ומתחרים עליו גורמים רבים מהגוש הסובייטי לשעבר, שברשותם עודפים וחלפים שצבאותיהם לא זקוקים להם יותר. מדובר לרוב בחלפים באיכות טובה ובמחירים אטרקטיביים. כתוצאה מכך, מתוך כ-40 חוזי שדרוג צפויים

זכתה רוסיה בינתיים רק באחד – הספקת תחמושת וחלפים בשווי של 100 מיליון דולר, שיבוצע על-ידי חברת "פרומאקספורט". סביר להניח כי אוקראינה ובלרוסיה יזכו בשיעור גבוה יותר מבין עסקות השדרוג הבאות. באוגוסט 2000 הצהיר איליה קלבאנוב, המשנה למנכ"ל התעשייה הצבאית הרוסית, כי הציפיות הרוסיות לשיתוף פעולה צבאי-טכנולוגי עם לוב לא יצאו לפועל, מכיוון ש"בטריפולי עדיין לא התקבלה ההחלטה הפוליטית אם לקיים שיתוף פעולה צבאי רחב היקף עם רוסיה".²⁶

בתחום של מערכות הנשק החדשות הציעה רוסיה ללוב מספר הצעות, אך תיאלץ להתחרות בסוחוי נשק מהמערב. לפי דבריו של יורי רודין סובה, מנכ"ל חברת "אובורוניטלניה סיסטמי", שמשווקת את טילי הקרקע-אוויר "אס-300", הציעה רוסיה לשדרג את מערך ההגנה נ"מ של לוב בהתבסס על ה"אס-300" PMU1 ועל ה"אס-300" PMU2. תוכנית השדרוג הזאת אמורה להשתמש במערכות נ"מ ישנות, שלוב רכשה בעבר מברית-המועצות. אך המשא-ומתן על עסקות אלה רחוק מלהסתיים, וההערכה היא כי בסופו של דבר תבסס לוב את שדרוגו ואת חידושו של צבאה על רכש ממדינות המערב.

הדוגמא של שיתוף הפעולה הצבאי עם לוב מלמדת שרוסיה תתקשה בעתיד להשיג הסכמים גם עם מדינות שנחשבו בעבר ללקוחות מסורתיים של הסובייטים. מקור הקשיים כבר הוזכר בעבודה הזאת: שקיעת מעמדה של רוסיה כמעצמה עולמית, סכסוכים בנוגע לחוזים מהעבר וחוסר יכולתה של רוסיה להתחרות במחירים הנמוכים שבהם מסתפקות מדינות שהיו בעבר חלק מברית-המועצות וכן סין וצפון-קוריאה.

סוריה מתכננת להגדיל את מספר הקצינים של צבאה הלומדים במוסדות רוסיים, ובכללם האקדמיה של חיל האוויר הרוסי, ולהגדיל את מספר התרגילים המשותפים. סוריה כבר השתתפה בתרגיל שנערך בשטח הצבאי טרנסבייקל, ושוב נוסתה מערכת ההגנה נ"מ מדגם "אס-200" בי". נראה שבעתיד יהיו יותר תרגילים משותפים מהסוג הזה. דיווחים בלתי מאושרים גורסים כי הרוסים והסורים דנים בהקמת בסיס לכוחות הימיים של רוסיה באחד מחופי סוריה.²⁵ גם מספר היועצים הצבאיים הרוסים השוהים בסוריה צפוי לגדול.

הגורמים הרשמיים המעורבים ביצוא הנשק הרוסי לסוריה אומנם מדברים בלשון אופטימית על עתיד היחסים הצבאיים בין שתי המדינות, אך לא ברור מהו מקורה של האופטימיות הזאת. הרוסים אומנם ויתרו על דרישתם, שכל עסקת נשק חדשה תהיה מותנית בתשלום החובות הסוריים הישנים, אולם הם דורשים תשלום מהיר עבור כל עסקה חדשה, בעוד שהקופה הסורית ריקה.

הסורים מקווים שרצונה של רוסיה להגביר את השפעתה במזרח התיכון ישכנע אותה להזיל עלויות ולדחות תשלומים, אך בכל מקרה היא תזדקק לסיוע כלכלי ממדינות הנפט כדי להוציא אל הפועל עסקות נשק גדולות. אם וכאשר זה יקרה, יוכל יצוא הנשק הרוסי לסוריה לגדול בהיקף רחב מאוד, אך בשלב הנוכחי ההתפתחות הזאת אינה מובנת מאליה.

לוב

רוסיה הצהירה פעמים רבות שלוב ועיראק הן מבחינתה שווקים לגיטימיים ליצוא נשק – ברגע שיסרו מהן הסנקציות הבינלאומיות. אולם לאחר שהוסרו הסנקציות מלוב, לא התממשו תקוות הרוסים להשגת חוזים שמנים עימה. התברר כי בלוב – כמו בסוריה – נשארים היצואנים הרוסים מאחור בשל סכסוכים שלא נפתרו מהעידן הסובייטי ובשל תחרות עזה עם מדינות הגוש הסובייטי לשעבר, ובהן אוקראינה, בלרוסיה, קזחסטן, סין וצפון-קוריאה.

בין 1970 ל-1991 סיפקה רוסיה ללוב אמצעי לחימה בשווי של 19 מיליארד דולר. יותר מ-90% מהנשק שמצוי כיום בידי לוב יוצר בברית-המועצות או ברוסיה. מאז הוטלו הסנקציות על לוב, ב-1991, איבדה רוסיה שוק ששווי מוערך בכ-7.5 מיליארד דולר לשנה. הסנקציות גרמו לביטולה של עסקה גדולה לשדרוג חיל האוויר הלובי, שכללה רכישת מטוסי "מיג-29", וששוויה מוערך במיליארדי דולרים. לאחר שהוסרו הסנקציות, חיפשה רוסיה הזדמנויות לחדש את עסקיה בלוב במכירת פלטפורמות, חלקי חילוף ובחידוש ההסכמים לשדרוג המערך הצבאי הקיים. אך תקוותיה של רוסיה לחוזים רציניים עם לוב נגוזו בגלל ויכוחים על חובות

בעיות דומות עלולות לטרפד את שדרוג הצבא העיראקי, לאחר שיסרו ממנה ה־סנקציות. אם מדינות אירופה ימי שיכו להגביל את עצמן במכירות נשק לעיראק (כפי שהן עושות ביחס לסין ולאיראן), סביר להניח שרוי

מטוסי "מיג-29". רוסיה מכרה מטוסים מדגם זה גם לאיראן

ושמצוי עדיין בשל־בי מחקר ופיתוח. איחוד האמירויות שילם מקדמה בסך 30% ממחירה הכר־לל של העסקה כדי לכסות את עלויות המחקר והפיתוח. רוסיה תציע בעתיד לאיחוד האמירויות מערכות מתקדמות אחרות, כגון מטוסי "מיג-31", מסוקי

תקיפה "קיי־אי-50" ("קאמוב") וטנקי "טי-90".³⁰

מדינות ערביות אחרות ומדינות נוספות במזרח התיכון

כוויית. רוסיה כוננה שיתוף פעולה הדוק עם כוויית, וזו רכשה ממנה בשנים 1995-1996 27 מטולי רקטות ארוכות טווח מסוג "סמרש" (9A52). שוויי של החוזה הוערך בכ־48 מיליון דולר.³¹ רוסיה גם סיפקה לכוויית 100 נגמ"שים מדגם "בי־אם-פי-3" והחלה לבנות מפעל שיוכל לתקן את הנגמ"שים האלה ולספק להם שירותים.

תימן הייתה לקוח נאמן של ברית־המועצות, אך לא יכלה להתמיד בכך בעידן החדש בשל התעקשותה של רוסיה לקבל תשלום במזומן תמורת כל עסקת נשק. ביולי 2000 העבירה רוסיה לתימן 31 טנקי "טי-72" – המשלוח הראשון של ציוד צבאי מרוסיה לתימן מאז 1990. בעקבות המשלוח ביקר שר ההגנה הרוסי, איגור סרגייב, בתימן כדי לקדם את המשכו של שיתוף הפעולה הצבאי בין שתי המדינות. אך למרות המאמצים של רוסיה לתקשר תימן – בשל מצבה הכלכלי הדחוק – לרכוש ממנה עוד נשק. תימן מחפשת כיום נשק זול יותר ממדינות שהיו בעבר חלק מברית־המועצות. למשל, ב־1995 רכשה תימן ארבעה מטוסי "סוחוי-22" מאוקראינה במחיר מציאה.

ירדן. בשנות ה־80 החליטה ירדן לגוון את מקורות הרכש שלה ולא להסתפק רק בציוד צבאי מערבי, אולם כמו מדינות עניות אחרות באיזור היא מעדיפה לרכוש את הציוד המזרחי ממתחרותיה של רוסיה, המוכרות אותו במחירים הרבה יותר זולים. שיתוף הפעולה הצבאי בין ירדן לברית־המועצות החל ב־1982, והיקף המכירות עד לנפילת הגוש הסובייטי הגיע למיליארד דולר.

אולם מאז הרכישה האחרונה של ירדן – ב־1995, של 126 נגמ"שים מדגם "בי־אם-פי-3" – הופסק, למעשה, שיתוף הפעולה הצבאי בין רוסיה לירדן. ירדן ערכה מספר רכישות של אמצעי לחימה מזרחיים – אך ממתחרותיה של רוסיה. בין היתר היא רכשה מאוקראינה ב־1994 50 נגמ"שים מדגם "בי־טי-אר-94". באוגוסט 2000 דיווח כתב העת הרוסי "Russian Independent Military Review" שהתעשייה

סיה תתקשה פחות להשתלט על שוק הנשק העיראקי. ישנם דיווחים כי רוסיה כבר פתחה במגעים עם עיראק בנוגע לשדרוג מערך ההגנה נ"מ שלה, אולם הדיווחים האלה הוכחשו על־ידי ממשלת רוסיה.

איחוד האמירויות הערביות

אף שאיחוד האמירויות הערביות אינו נמנה עם הלקוחות המסורתיים של רוסיה במזרח התיכון, הרי שיתוף הפעולה הצבאי ביניהם גדל במהירות במהלך שנות ה־90. ב־1998 היה איחוד האמירויות קניין הנשק הרביעי בגודלו של רוסיה אחרי סין, הודו ואיראן. העובדה שלרוסיה ולאיחוד האמירויות אין חילוקי דעות מתקופת ברית־המועצות והעובדה שלאיחוד האמירויות אין שום קושי לשלם מייד ובמזומן תמורת כל רכישה הופך את האיחוד ליעד רוסי נחשק לשיווק אמצעי לחימה. בין 1992 ל־2000 רכש איחוד האמירויות מרוסיה יותר מ־500 נגמ"שים מדגם "בי־אם-פי-3" (ראו טבלה) – כל אחד מהם תמורת 800 אלף דולר. במאי 2000 העבירה רוסיה לאיחוד האמירויות כמה מערכות למיגון דינמי של נגמ"שי ה"בי־אם-פי-3". (זוהי הפעם הראשונה שרוסיה ביצעה שדרוג של הנגמ"ש הזה).²⁷ ב־1998 גם החכירה רוסיה לאיחוד האמירויות ארבעה מטוסי תובלה מדגם "איליושין-76". ב־24 במאי 2000 הכריזה רוסיה על השלמת עסקה בשווי של 500 מיליון דולר (על־פי מקורות שונים הייתה זו עסקה בשווי של 734 מיליון דולר) למכירת מערכת ההגנה נ"מ מדגם "אס־ו" PANZIR לאיחוד האמירויות. זו אחת ממערכות ההגנה האוויריות המתקדמות ביותר שמייצרת רוסיה ומיועדת להגן על מתקנים אסטרטגיים בפני התקפות מטוסי תקיפה, מסוקי תקיפה, טילים מונחים ובליסטיים, טילי שיוט ופצצות מונחות מסוגים שונים. טווח הטילים של המערכת הוא בין 1 ל־20 קילומטר וטווח התותחים שלה – בין 200 ל־4,000 מטר.²⁸ על־פי הדיווחים נוהל המשא־ומתן על־ידי משרד התכנון בטולה, והחוזה שהושג נחשב לגדול ביותר שהצליח להשיג תאגיד כלשהו בתעשייה הצבאית הרוסית.²⁹ זוהי הפעם השנייה בהיסטוריה של עסקות הנשק הרוסיות שמדינה הייתה מוכנה לשלם עבור מוצר שעדיין לא הושלם ייצורו,

ישראל

בדצמבר 1995 חתמו ראש הממשלה דאז, שמעון פרס, ושר ההגנה הרוסי דאז, פאבל גראצ'ב, על הסכם לשיתוף פעולה צבאי (שתוקפו הוארך בשנת 2000). שיתוף הפעולה הזה התמקד בשדרוג מערכות נשק רוסיות כדי למכור אותן אחר כך למדינות אחרות. ישראל ורוסיה שיתפו פעולה בשדרוג מטוסים, שמאוחר יותר מכרה רוסיה לסין, להודו ולמדינות במרכז אירופה ובאפריקה. מדענים רבים מברית-המועצות לשעבר, שעבדו בתעשיות הביטחוניות הרוסיות ועלו לישראל, סיפקו לתעשיות הביטחוניות הישראליות את הבסיס לידע הטכני הנחוץ.

שיתוף הפעולה עם ישראל חשוב לרוסיה, שכן ללא שימוש באלקטרוניקה מערבית לא יעלה בידה לממש את תוכניותיה לפרוץ לשוקי הנשק האירופיים והמזרח-אסייתיים. לקוחות פוטנציאליים רבים של רוסיה באזורים אלה דורשים שהמערכות המשודרגות – ובמיוחד מטוסים – יהיו מבוססות על רכיבים אלקטרוניים מערביים, שאותם יכולות לספק חברות ישראליות.

אף ששיתוף הפעולה עם ישראל חשוב לרוסיה, הרי מומחים רוסים רבים מעלים הסתייגויות ביחס לקשרים האלה. אחדים מהם טוענים שישראל מקבלת תמורה גבוהה מדי על חלקה בשדרוג³⁵ ואילו אחרים טוענים כי שיתוף הפעולה עם ישראל פוגע ביכולתה של רוסיה להוציא אל הפועל את כוונותיה לפיתוח קשרים עם מדינות ערביות. טענה נוספת שמעלים המומחים הרוסים היא שישראל אינה שותף אמין בגלל תלותה בארצות-הברית. החששות ביחס לאמינותה של ישראל כשותף התאמתו ב-10 ביולי 2000, כשראש הממשלה דאז, אהוד ברק, נאלץ להודיע על ביטולה של העסקה למכירת מטוס התרעה מתקדם מדגם "פלקון" לסין. על-פי העסקה אמורה הייתה חברת "אלתא" להתקין את מערכות ההתרעה מתוצרתה על מטוס "אי-50" מתוצרת רוסיה. שר ההגנה האמריקני, ויליאם כהן, דרש לבטל את העסקה בטענה שהיא עלולה לשנות את מאזן הכוחות במצרי טייוואן ולסכן שם את הכוחות האמריקניים.³⁶ גורמים ישראליים טענו, שהמניע האמיתי של האמריקנים היה מסחרי ולא ביטחוני, אך ראש הממשלה ברק רצה להוריד את הנושא מסדר היום ונכנע ללחץ האמריקני המסיבי.³⁷ כעת מסתמן שרוסיה תנצל את ההזדמנות שנקרתה לה כדי למכור לסין מטוס התרעה שמבוסס אך ורק על מערכות אלקטרוניות רוסיות.³⁸

כל עוד לא מידרדר המצב במזרח התיכון למלחמה – ועל אף טרפודה של עסקת ה"פלקון" – סביר להניח שיימשך, ואף יתפתח, שיתוף הפעולה הצבאי-טכנולוגי בין ישראל לרוסיה. שיתוף הפעולה הזה הוא רווחי לשני הצדדים וחשוב במיוחד לתעשיית הנשק הרוסית, שמתקשה לשפר את המוניטין של המערכות האלקטרוניות מתוצרתה וחיבת להישען על מערכות אלקטרוניות מערביות על מנת להגביר את האטרקטיביות שלה בעיני הלקוחות הפוטנציאליים.

האווירית הירדנית והגרזינית מתכננות פרויקט משותף לשדרוג מטוסי "סוחוי-25" ומכירתם למדינות אחרות.³² יצואניות הנשק ברוסיה רואות בירדן לקוח פוטנציאלי מצוין בשל רצונה רצונה של זו לגוון את מקורות האספקה שלה ובשל הצורך שלה לשדרג ציוד סובייטי ישן שברשותה. אך למרות זאת לא צפויות בעתיד הקרוב עסקות נשק גדולות בין רוסיה לירדן.

מצרים. שיתוף הפעולה הצבאי בין ברית-המועצות למצרים החל ב-1955 והסתיים בפועל ב-1973. במשך 18 השנים האלה סיפקה רוסיה למצרים ציוד בשווי כולל של 8.5 מיליארד דולר. מאז נפילת ברית-המועצות מנסה רוסיה להשיג חוזים לשדרוגם של אמצעי הלחימה הסובייטיים שנותרו בידי המצרים.

על-פי ההערכות הרוסיות חייבת מצרים לשדרג את רוב הציוד שרכשה בעבר מברית-המועצות. מדובר ב-70% ממערכות ההגנה נ"מ, 40% מהמטוסים, 85% מהארטילריה ו-45% מהטנקים ומהרק"ם.³³ אולם ציפיותיה של רוסיה

לעסקות שדרוג גדולות עם מצרים התבדו, מכיוון שקהיר מסתמכת כעת בעיקר על ציוד אמריקני, הנמכר בתנאים טובים יותר מאלה שמציעה רוסיה. כל העסקות שנחתמו הן קטנות, יחסית. ב-1998 חתמו רוסיה

ומצרים על חוזה להספקת חלפים ורכיבים אלקטרוניים בהיקף של 2.7 מיליון דולר. נוסף על כך סיפקה רוסיה למצרים 20 מטוקי "מי-17" ושידרגה מערכים של טילים נ"מ בשווי של 125 מיליון דולר. מצרים מרוצה בדרך כלל מרמת השירות שהיא מקבלת מרוסיה, ולכן סביר להניח שבעתיד היא תמשיך לרכוש שירותים מחברות רוסיות בתחום השדרוג של נשק סובייטי ישן.

אלג'יריה. החל מ-1962 סיפקה רוסיה לאלג'יריה ציוד צבאי בהיקף של 11 מיליארד דולר. ב-1996 החליטה ממשלת אלג'יריה לחזק את שיתוף הפעולה האסטרטגי עם רוסיה בשדרוג מערכות הנשק שלה. מאז חתמו רוסיה ואלג'יריה על מספר הסכמים לפיתוח מערכות ללוחמה אלקטרונית ולאיסוף מודיעין אלקטרוני. נוסף על כך הביעה אלג'יריה עניין בשדרוג מערך ההגנה שלה נגד מטוסים בהתבסס על מערכת ה-"אס-300" PMU-1 ועל שדרוג מערך ההגנה נ"מ הרוסי הקיים ברשותה. כמו כן בכוונתה של אלג'יריה לרכוש מטוסי "סוחוי-24" אם"ם ולשדרג את מטוסי ה"מיג-21" שברשותה.³⁴ מוסקבה אף מנהלת משאומתן לשדרוג ספינות השטח של הצי האלג'ירי ולהקמתו של משמר חופים. ברוסיה מעריכים את שווי העסקות הפוטנציאליות עם אלג'יריה בעתיד הנראה לעין בכ-4 מיליארד דולר. המכשולים העומדים בפני מימוש הפוטנציאל הזה הם חוב ישן של אלג'יריה לרוסיה בסך 4 מיליארד דולר והתחרות הקשה על שוק השדרוג של הנשק הסובייטי הישן מצד מדינות כאוקראינה ובלרוסיה. ההנהגה האלג'ירית מנצלת את התחרות להורדת מחירים עד לרמות שאינן אטרקטיביות ליצואני הנשק הרוסים.

Military Balance.

6. Not reported in the Military Balance.
7. Andrei Volpin, **Russian Arms Sales Policy towards the Middle East**, The Washington Institute for Near East Policy Report, October 1993, p.14
8. The Deputy Chairman of the State Duma Defense Committee said that "Apart from commercial interests, Iran is a regional partner and our cooperation with Iran is long-term." **Janes Defense Weekly**, Volume 33, Issue 016, April 19, 2000, p. 17
9. Statement by John Baker, Deputy Assistant Secretary of State, **Washington Post**, 26 October, 2000
10. **RFE/RL Newline**, Part I, 27 November 2000, p. 2, quoting *Vremya Novostei & Nezavisimaya Gazeta*.
11. **Morozov**, 2000, p. 15
12. Steve Rodan, "Secret Israeli data reveals Iran can make missile in year," **Defense News**, October 6-12, 1997, cited in Stephen Blank, **The Spirit of Eternal Negation: Russia's Hour in the Middle East**, Report published by the Conflict Studies Research Centre, November 1998, p. 22
13. Sources cited in Blank, 1998, p. 22.
14. **The James Town Monitor**, http://www.jamestown.org/pubs/view/mon/005/052_002.htm.
15. Paul Goble "A Russian-Iranian Rapprochement" **RFE/RL**.
16. Vadim Kozyulin, "Russia and Syria: Military/Technical Bargaining", **Yadernyi Kontrol Digest**, Volume 5, No. 3 (15), Summer 2000, electronic version, www.piecenter.org
17. **Morozov**, 2000, p. 14
18. **Volin**, 1993, p. 13.
19. **Morozov**, 2000, pp. 14-15
20. **Janes Defense Weekly**, Volume 030, Issue 005, August 5, 1998, p. 8
21. David Hurst, "Russia Agrees to sell arms to Syria," **The Guardian**, April 29, 1994
22. **Independent Military Review**, 29 October, 1999. http://nvo.ng.ru/wars/1999-10-29/1_korotko.html
23. Vadim Kozyulin, "Russia and Syria: Military-Technical Bargaining," **Yadernyi Kontrol Digest**, Volume 5, No. 3 (15), Summer 2000, electronic version, www.pircenter.org
24. **Morozov**, 2000, p. 15
25. "Damascus reportedly offers use of naval base to Russian Fleet in the Mediterranean," **Al-Quds**, April 2, 1999 (cited in the BBC summary of world broadcasts, April 6, 1999).
26. **Independent Military Review**, No. 28, August 4, 2000, electronic version at <http://news.mosinfo.ru/news/2000/NVO>
27. Russia Modernises United Arab Emirates' Infantry Combat Vehicles," **SWB SU/3833 S1/1**, May 6, 2000
28. **Independent Military Review**, No. 21, 16 June, 2000, electronic version at <http://news.mosinfo.ru/news/2000/NVO>
29. **The Jamestown Foundation Monitor**, Volume 6, issue 105, http://www.jamestown.org/pubs/view/mon/006/105_001.htm
30. **Morozov**, 2000, p. 17
31. Derived from Janes World Armies' figures. Charles Heyman (ed.), **Jane's World Armies**, Issue 8, Jane's Information Group, Coulsdon, Surrey, 2000, p.409
32. **Independent Military Review**, No. 30, 18 August, 2000, electronic version at <http://news.mosinfo.ru/news/2000/NVO>
33. **Morozov**, 2000, p.16
34. *ibid.*, p.15
35. *ibid.*, p.17
36. **Janes Defense Weekly**, Volume 033, Issue 016, 19 April, 2000, p.2
37. "China's Foreign Conventional Arms Acquisitions: Background and Analysis," **CRS Report for Congress**, October 10, 2000, Congressional Research Service, p. CRS-20
38. "Russia to sell Radar Planes to China," **ITAR-TASS**, 31 October 2000, SWB/3987

שיתוף הפעולה הזה עשוי להניב לישראל בעתיד רווחים משמעותיים, ככל שישגדל היקף היצוא של אמצעי לחימה משודרגים לשווקים ישנים וחדשים. בגלל הסיכוי לרווחים גדולים דבקה ישראל בשיתוף הפעולה הזה למרות חששה שטכנולוגיות שהיא פיתחה עלולות לזלוג למדינות ערב ולאיראן דרך רוסיה.

מסקנות

רוסיה הצליחה לשמור באורח חלקי בלבד על שוקי הנשק המזרח תיכוניים, שבהם שלטה בעבר ברית-המועצות, אך לעומת זאת עלה בידה להשיג שווקים חדשים, כגון כווית, איחוד האמירויות הערביות וישראל. אף שרוב העסקות של רוסיה עם מדינות במזרח התיכון נועדו לשדרוגם ולשיפורם של אמצעי לחימה סובייטיים ישנים, הרי נחתמו גם מספר חוזים ששינו את מאזן הכוחות באזור. בין העסקות האלה ניתן למנות את מכירתן של צוללות התקיפה מסוג "קיי" לאיראן, מכירת טילים מתקדמים נגד טנקים לסוריה ומכירת מערכות הגנה נ"מ חדישות לאיחוד האמירויות הערביות. עסקות נוספות, שהשפעתן עלולה הייתה להיות גדולה אף יותר, נדחו בשל הבעיות הפיננסיות הקשות שמהן סובלים רבים מלקוחותיה של רוסיה באזור.

מספר עסקות, הנידונות כעת עם מדינות כמו סוריה, לוב, איראן ואלג'יריה, עלולות לערער עוד יותר את מאזן הכוחות האזורי, אך ספק אם ימצא לרבות מהן המימון הנחוץ. רוסיה לא תירתע מלספק מערכות מתקדמות גם למדינות הנתפסות כמסכנות את היציבות האזורית - כגון איראן - למרות הלחצים הכבדים שמפעילות ישראל וארצות-הברית. לא רק היבטים כלכליים דוחפים את רוסיה לעשות זאת, אלא גם התחושה שארצות-הברית מנסה להחליש את השפעתה ואת מעורבותה במזרח התיכון. ככל שהיחסים בין וושינגטון למוסקבה יילכו ויורעו, כך תתקשה ארצות-הברית יותר ויותר לאכוף את רצונה על רוסיה - אפילו אם טייל עליה סנקציות. שיתוף הפעולה הצבאי בין ישראל לרוסיה מהווה אלטרנטיבה יעילה למדיניות הסנקציות. כל עוד רואה רוסיה יתרונות בשיתוף פעולה צבאי מהסוג הזה, גדל הסיכוי שהיא תנקוט עמדה מרוסנת יותר בעסקות הנשק שלה עם מדינות באזור.

הערות

1. Yuri Morozov, "Strategiya Rossii v oblasti voenno-technicheskogo sotrudnichestva so stranami blizhnego vostoka" (Russia's Strategies for Military-Technical Cooperation with the Middle East), **Arms Export Journal published by Russia's AST Centre**, N3, 2000, pp. 18
2. **Ibid**
3. 4 T-72, 3 BMP-2, two 140mm artillery pieces, and two unspecified missiles & missile launchers were also listed as imported by Iran in 1998, but not confirmed by the Military Balance.
4. UN CAR gives 91 BMP-3. IISS also shows delivery of unspecified number of BMP-2; Currently, Kuwait holds 46 BMP-2 and 55 BMP-3, **Military Balance 2000-2001**, p. 145
5. UN CAR shows a transfer of 27 ACV not confirmed by the